

شناسایی و اولویت بندی موانع موثر بر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی (مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی پیام نور استان البرز)

حمیده مظفری دهشیری^{۱*}، طلعت دیبا واجاری^۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی (مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی پیام نور استان البرز) می باشد که از نظر روش تحقیق آمیخته (کیفی- کمی) است. بخش کیفی تحلیل محتوا و بخش کمی توصیفی - همبستگی می باشد. جامعه آماری در بخش کیفی، مقالات چاپ شده در مجلات علمی پژوهشی با موضوع موانع توسعه آموزش الکترونیک بوده که پس از بررسی تعداد ۱۸ مقاله انتخاب شد. و در بخش کمی دانشجویان رشته علوم تربیتی مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه پیام نور استان البرز که با استفاده از فرمول کوکران تعداد آنها ۳۵۰ نفر محاسبه شد. پس از بررسی مقالات با استفاده از نرم افزار Atlas ti موانع توسعه در جوامع اسلامی شناسایی شد. با استفاده از موانع شناسایی شده پرسشنامه ای در ۵ بعد و ۵۰ گویه تدوین شد. پایایی آن با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ ۰/۸۴۱ و در آزمون بارلت ضریب kmo برابر ۰/۸۱۸ بدست آمده است که در هر دو حالت با توجه به بالاتر بودن از ۰/۸ مورد تایید می باشد. نتایج نشان داد موانع توسعه آموزش الکترونیک در کشورهای اسلامی به ترتیب اولویت از نگاه دانشجویان عبارتند از موانع انسانی، موانع فرهنگی، موانع سیاست گذاری، موانع فنی و موانع مدیریتی. همچنین با بررسی میزان تاثیر هر یک از این موانع نشان داد موانع فرهنگی ۹۰ درصد، موانع فنی ۸۵ درصد، موانع انسانی ۸۴ درصد، موانع مدیریتی ۸۶ درصد، و موانع سیاست گذاری ۷۹ درصد بر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی تاثیر دارند.

واژگان کلیدی: توسعه آموزش، توسعه آموزش الکترونیک، جوامع اسلامی.

^۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم تربیتی-آموزش و توسعه منابع انسانی، دانشگاه پیام نور استان البرز. نویسنده مسئول Hm20zafar@gmail.com

^۲. استادیار، گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور استان البرز، talatdibavajari@yahoo.com

مقدمه

آموزش و پرورش از مهمترین ارکان توسعه پایدار و به ویژه توسعه انسانی می باشد. مبارزه با بی سوادی و کم سوادی و گسترش سواد و آموزش در کشورهای اسلامی از جمله سیاست ها جهت دستیابی به توسعه اقتصادی و انسانی در چند دهه گذشته بوده است. ارائه چشم اندازی روشن از وضع توسعه انسانی در کشورهای اسلامی، به علت تعداد زیاد این کشورها، پراکندگی جغرافیایی آن ها و ساختارهای جمعیتی متنوع شان کاری دشوار است (صدری و مرادی، ۱۳۹۵). جهان اسلام در زمینه توسعه انسانی به سه سطح، با توسعه انسانی بالا، متوسط و پایین دسته بندی شده است. بیشتر کشورهای اسلامی در گروه های پایین و متوسط قرار می گیرند، به گونه ای که در میان ۵۷ کشور جهان با سطح توسعه انسانی بالا تنها ۵ کشور اسلامی (بحرین، قطر، عربستان، کویت و امارات متحده عربی)، در میان ۸۶ کشور با سطح توسعه انسانی متوسط ۲۴ کشور اسلامی و در میان ۳۰ کشور با سطح توسعه انسانی پایین ۱۵ کشور اسلامی هستند (سازمان ملل متحد، ۲۰۰۵). ملاک اسلامی بودن کشورها عضویت در سازمان کنفرانس اسلامی بوده است و از دید سازمان کنفرانس اسلامی، هرگاه جمعیت مسلمان یک کشور بالاتر از ۵۰٪ باشد آن کشور اسلامی شناخته می شود (سازمان کنفرانس اسلامی، ۱۳۷۳).

پیشرفت در فناوری اطلاعات و ترکیب آن با تغییرات جامعه، انگاره های جدیدی را در آموزش و یادگیری خلق کرده است، این تغییرات تاثیر فراوانی بر نظام های یادگیری و آموزش دارد ذی نفعان در پارادایم یادگیری و آموزش نیازمند محیط های یادگیری و پشتیبانی شده از طریق طراحی مناسب منابع هستند عصر امروز عصر دانش و اطلاعات نام دارد و همه جوامع بشری را بطور عام و مراکز آموزشی را به طور خاص در موقعیت و شرایطی قرار داده که استمرار حیات خود را مستلزم به استفاده از راهکارها، ابزارها، شیوه ها و رویکردهای نوین می دانند (سلوین^۱، ۲۰۱۱). آموزش نیازمند آموزش مبتنی بر پاسخگویی به تقاضا، در هر زمان و مکان با کیفیت بالا و پشتیبانی خوب هستند و برای ماندن در چنین بازار رقابتی، تامین کنندگان آموزش باید نظام های یادگیری موثر و کارا را توسعه دهند تا نیازهای جامعه ی امروز را برآورده کنند (بویزم^۲ و آل مریوم^۳، ۲۰۱۹). با توجه به افزایش نیاز جامعه به دانش و فناوری، دانشگاه ها به عنوان موجودیت ها و ارگانيسم های اعتباری نظام اجتماعی، دارای اهمیت و نقش ممتازی شده اند. تعهدات کارکردی در قبال پیشرفت های فکری، فرهنگی و اقتصادی جامعه و بهبود اوضاع و شرایط محلی و ملی، حاکی از ارزش و جایگاه نظام دانشگاهی و آموزش عالی است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۸). توسعه نظام آموزش عالی در عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات از چالش های سیاست گذاران آموزشی و مدیران است. بازنگری فرایند نظام آموزشی به سبب تاثیر شگرف فناوری و نفوذ روز افزون آن در ارکان متفاوت آموزشی، مهمترین اموری است که باید بدان توجه شود تا منظومه ای هماهنگ برای حضوری پایا در عرصه اطلاعات، پی ریزی و قوام و دوام آن تضمین شود (محمودی و مستشیری، ۱۳۹۶).

قابلیت های آموزش الکترونیکی فرصت مناسبی را برای تمام دست اندرکاران سیستم های آموزشی به وجود آورده تا هر چه سریعتر بتوانند آموزشهای فراگیر و مبتنی بر آخرین فناوری های موجود را در سازمان ها و مؤسسات خود آغاز کنند (لیو^۴ و همکاران، ۲۰۰۹) به منظور تحقق این مهم، لازم است ابعاد مختلف آمادگی چه به لحاظ عناصر شبکه ای و

¹ selwyn

² Bouyzem

³ Al Meriouh

⁴ liu

چه به لحاظ آمادگی انسانی و سازمانی مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرند. این ارزیابی آمادگی جهت استقرار و اجرای آموزش الکترونیکی به مسئولان و سیاست گذاران اجازه می‌دهد تا سیاست مناسبی را اتخاذ کرده و طرح‌های توسعه را با مشارکت همه گروه‌های ذینفع اجرا کند (فیضی و بهزادی، ۱۳۹۳).

در شرایط کنونی که دنیا با شرایط متفاوتی مثل ویروس "کوئید ۱۹" و پدیده آلودگی، جنگ، و شرایط اقلیمی و... در حال زیستن و همچنین مقابله است، که تغییرات زیستی بسیاری را جریان زندگی ایجاد کرده و حتی باعث تغییرات گسترده‌ای در روند آموزشی تمامی مدارس و دانشگاه‌ها در دنیا شده است که امر آموزش الکترونیکی در طول این دوران به بیشترین میزان استفاده از سوی نظام آموزشی به ویژه دانشجویان در تمامی مقاطع رسیده چرا که باعث ایجاد باورهایی جدید در نظام آموزشی و شیوه‌های آموزشی شده است. بنا براین در حالی که در دوران ابهام آمیزی به سر می‌بریم، دانشگاه‌ها می‌توانند پیوسته در تلاش برای ارائه آموزش با کیفیت بالا و ارتباط استوار با دانشجویان باشند (منتظر و همکاران، ۱۳۹۹). برای انجام این کار لازم است موسسات آموزش عالی به نیازها و نگرانی‌های دانشجویان گوش دهند و خود را با به روزترین ابزارهای فناورانه ارتقاء دهند (گزارش کمیسیون سلامت ملی چین، ۲۰۲۰).

در این رابطه سازمان ملل به عنوان راهکاری پیشگیرانه، سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی را به بازاندیشی در سازوکارهای عملیاتی خود دعوت کرده است (مونستر و همکاران، ۲۰۲۰). ضرورت توجه به نقش آفرینی آموزش عالی در صحنه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... در ایام کرونا به مثابه‌ی یک نیاز قدیمی، اما با ماهیت و محتوای پیچیده‌تر، در همه نظام‌های آموزشی جهان به ویژه دانشگاه‌ها احساس می‌شود (احمد، ال‌اف و الغزالی، ۲۰۲۰). از این رو، کیو^۴ و همکاران (۲۰۲۰)، بیان کرده‌اند که جامعه‌ی دانشگاهی باید از نقش و مسئولیت‌های خود در قبال بحران‌های مختلف جوامع مانند بیماری‌ها برای حل مشکلات و تبعات ناشی از آن‌ها آگاه شوند (کیو و همکاران، ۲۰۲۰). بر این اساس پیمایش‌ها و پژوهش‌های مداوم با هدف پشتیبانی از موسسات آموزش عالی و توسعه نقش آموزش عالی در بحران‌ها به عنوان ضرورتی غیر قابل انکار باید مورد توجه قرار گیرد. موسسات آموزش عالی برای گسترش فعالیت‌های جذب دانشجوی خود بازارهای مختلفی را در نظر می‌گیرند و کشورهای برزیل، کلمبیا، فرانسه، هند، اندونزی، کنیا، مالزی، مکزیک، پاکستان، فیلیپین، جمهوری کره، عربستان سعودی، آفریقای جنوبی، تایلند، ترکیه، امارات متحده عربی و ویتنام، همه به عنوان کشورهای جدید دارای این پتانسیل ذکر شده‌اند (منتظر و همکاران، ۱۳۹۹). در پاسخ به این پرسش که کدام فعالیت‌های جذب دانشجو در نتیجه آموزش الکترونیک دارای اهمیت بیشتر یا کمتر شدند، این موسسات پاسخ‌های زیر را ارائه کردند:

- رویدادها و نمایشگاه‌های حضوری: ۱۰٪ کاهش اهمیت، ۱۱٪ افزایش اهمیت
- رویدادهای دیجیتالی: ۱۰٪ افزایش اهمیت، ۸٪ کاهش اهمیت
- جلسات یک به یک حضوری: ۳۰٪ کاهش اهمیت، ۲۳٪ افزایش اهمیت
- جلسات یک به یک آنلاین: ۱۵٪ افزایش اهمیت، ۱۵٪ کاهش اهمیت
- جذب مخاطب هدفمند: ۲۰٪ افزایش اهمیت، ۱۴٪ کاهش اهمیت
- بازاریابی دیجیتالی: ۱۴٪ افزایش اهمیت، ۱٪ کاهش اهمیت

¹: COVID-19

²: monester

³: ahmed, alaf, al ghazali

⁴: kio

بدیهی است که در این میان، روش های آنلاین و دیجیتالی از اهمیت بیشتری برخوردار هستند زیرا شرایط آموزش غیر حضوری دانشجویان و موسسات را ناچار به دیدار و برقراری ارتباط از طریق وسایل دیجیتالی می کند (محمودی و کاشفی، ۱۳۹۶). در زمینه نیازمندی های زبانی دانشجویان بین المللی، ۴۱٪ از موسسات آموزش عالی اعلام کردند که به دلیل محدودیت های ایجاد شده در نتیجه ویروس کرونا، دانشجویانی را که آزمون های زبانی مورد نیاز را نداده باشند پذیرش نخواهند کرد. در مقابل، ۱۱٪ از موسسات اظهار داشتند که مشکلی با پذیرش این دانشجویان نداشته و ۲۱٪ نیز هنوز در حال بررسی این تغییر بودند (پژوهشکده مطالعات ترجمه، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، ۱۳۹۹). حال در حین اجرای این روند آموزشی متأسفانه عده ای از اساتید، معلمان و فراگیران در برابر تغییرات بوجود آمده شدیداً مقاومت می کنند و همچنان قادر به پذیرش این شیوه ی آموزشی نمی باشند که البته دسته ای از دلایل آنها مربوط به موانعی است که در مسیر آموزش وجود دارد (آذر و همکاران، ۱۴۰۰). از سویی دیگر اساتید، معلمان و فراگیرانی نیز هستند که از تغییرات بوجود آمده با علاقه استقبال کردند و خواهان تجربه ی شیوه ی جدید آموزشی هستند، عبارتی با انگیزه ی تمام پذیرای "آموزش در هر مکان و زمان" هستند. با توجه به شرایط زیستی ایجاد شده بهتر آن است که مقاومتی در برابر تغییرات اجباری نداشته و به دنبال رشد و پیشرفت در این زمینه برای کشور عزیزمان ایران باشیم (محمودی و کاشفی، ۱۳۹۶). در این پژوهش، به بررسی موانع توسعه آموزش الکترونیکی پرداخته می شود تا بتوانیم با ارائه راهکارهایی به توسعه آن کمک کرده و از مزایای آن در تمام سطوح آموزش استفاده نماییم.

عدم توجه کافی به وضعیت آموزش و سوادآموزی در کشورهای اسلامی می تواند این کشورها را از طرف به تقویت و تداوم فقر، گرسنگی، خشونت، نابرابری و استثمار سوق دهد و از طرف دیگر از پیشبرد اهداف متعالی اسلامی و دستیابی به توسعه پایدار باز دارد (صدری و مرادی، ۱۳۹۵). کشورهای مسلمان پیش از هر چیز باید به توسعه انسانی پایدار دست یابند و برای بهره برداری بهینه از منابع و فرصت ها به بهبود کمی و کیفی ابعاد زندگی شهروندان شان بپردازند، این امر جز در سایه توسعه آموزش در این کشورها امکان پذیر نخواهد بود (جمعه پور، ۱۳۹۱). در راستای اهمیت فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان مهمترین محورهای توسعه در جهان، بسیاری از کشورها، به توسعه این فناوری به عنوان یکی از اصلی ترین زیرساخت های توسعه ی خود توجه کردند چرا که در سایه ی استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در تمام ابعاد حیات بشری، جهان به سرعت در حال تبدیل شدن به جامعه ی اطلاعاتی است. (یزدیان، ۱۳۹۰). اما در کشورهای اسلامی با توجه به فرهنگ و خط مشی سیاسی وعدم توجه به علم آموزی و شیوه زندگی سنتی و گاهی عدم دسترسی به آموزش های نوین به این مهم کمتر توجه نشان می دهند. آموزش الکترونیکی به عنوان یک فناوری نوین در آموزش و فرایند یاددهی و یادگیری، می تواند انقلابی در جهت حل بحران بی سوادی و کم سوادی و در نتیجه افزایش توسعه انسانی در کشورهای اسلامی باشد (امیری و همکاران، ۱۳۹۶). انقلاب اطلاعات در قرن اخیر و گسترش استفاده از رایانه و شبکه های اطلاع رسانی به عنوان یک ابزار مناسب جهت گسترش توانایی اطلاعاتی و ارتباطی، باعث شده است که آموزش الکترونیکی نه تنها در کشورهای پیشرفته گامی در جهت توسعه انسانی و رشد اقتصادی باشد، بلکه در کشورهای مسلمان نیز، به عنوان انقلابی سرنوشت ساز، به توسعه انسانی منجر شود (ایکاساری و همکاران، ۲۰۱۹). کیو و همکاران (۲۰۲۰)، بیان کرده اند که جامعه ی دانشگاهی باید از نقش و مسئولیت های خود در قبال بحران های مختلف جوامع مانند بیماری ها برای حل مشکلات و تبعات ناشی از آن ها آگاه شوند (کیو و همکاران، ۲۰۲۰). بر این اساس پیمایش ها و پژوهش های مداوم با هدف پشتیبانی از موسسات آموزش عالی و توسعه نقش آموزش عالی در بحران ها به عنوان ضرورتی غیر قابل انکار باید مورد توجه قرار گیرد. موسسات آموزش عالی برای گسترش فعالیت های جذب دانشجوی خود بازارهای مختلفی را در نظر می گیرند و کشورهای برزیل، کلمبیا، فرانسه، هند، اندونزی، کنیا، مالزی، مکزیک، پاکستان، فیلیپین، جمهوری کره، عربستان سعودی، آفریقای جنوبی، تایلند، ترکیه، امارات متحده عربی و ویتنام، ایران، افغانستان، بنگلادش، چاد، مصر، اریتره، اوگاندا، ازبکستان، یمن، عراق، کویت، لیبی، مالزی، موریتانی، مراکش، نیجر،

پاکستان، قطر، سنگال، سوریه، تاجیکستان، همه به عنوان کشورهای دارای جمعیت مسلمان دارای این پتانسیل ذکر شده اند) پژوهشکده مطالعات ترجمه، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، ۱۳۹۹) آذر و همکاران عوامل مهمی از جمله نبود سیاست ها، خط مشی ها و قوانین اجرایی، نبود استانداردهای معتبر سازی، مشخص نبودن ارزش مدرک تحصیلی مربوط، ضعف شناخت مسئولان سطح بالا، نبود راهبرد توسعه اطلاعاتی در کشور، نبود راهبرد روشن برای مؤسسات آموزشی کشور، کمبود پشتیبانی های مالی مناسب، عدم استفاده مسئولان از سرمایه گذاری بخش خصوصی در این زمینه بالا بودن هزینه های اولیه توسعه آموزش الکترونیکی از جمله موانع توسعه آموزش الکترونیک بطور عام و همچنین در کشورهای اسلامی بیان می کنند همچنین رضایی و همکاران (۱۳۹۸) نیز عوامل متعددی مانند خط مشی ها، عوامل فنی و زیر ساخت را در توسعه آموزش الکترونیک مهم شمرده اند. گوپتا ۱ و همکاران (۲۰۲۰) نیز در بررسی فناوری و آموزش الکترونیک اذعان دارند که پیشرفت های فن آوری و یادگیری الکترونیکی رویکردی است که نیاز به تغییر ساختار و شیوه سنتی آموزش و یادگیری دارد. این نیاز به یک سرمایه گذاری عظیم از طرف ذینفعان مختلف مرتبط است که شامل مؤسسات آموزشی، معلمان و دانش آموزان، سیاست گذاران و اقتصاد دانان و دانشگاهیان باشد. همچنین در این راه باید به معلمان کمک مالی و مشوق هایی داده شود تا آنها بتوانند استراتژی های جدید و نوآورانه آموزش و یادگیری را تطبیق دهند (مجیدی، ۱۳۸۸). از این رو، برای جبران مطالبات آموزشی قرن بیست و یکم، استفاده از رویکردهای نوآورانه در آموزش بسیار مهم است. این برنامه به یک طرح خوب نیاز دارد که شامل همه افراد از سلسله مراتب آموزشی است که از بالا به پایین شروع می شود. برای آماده سازی مؤسسات آموزش عالی جهت اتخاذ آموزش الکترونیکی، دولت باید کمک های مالی را به مؤسسات آموزشی افزایش دهد تا بتوانیم گامی در بخش آموزش در دنیا برداریم زیرا یادگیری الکترونیکی راه حل مشکلات موجود در سیستم آموزشی ما را فراهم می کند (گوپتا و همکاران، ۲۰۲۰). با استفاده از انواع فناوری های نوین در آموزش الکترونیکی از جمله ویدیو کنفرانس، گپ صوتی و گفتگوی تصویری می توان شرایط یادگیری را برای افراد بی سواد و کم سواد که حتی مهارت های اولیه را نیز ندارند فراهم نمود و با ایجاد و تقویت مهارت های شهروندان در قرن ۲۱ گامی بلند در جهت زدودن بی سوادی و کم سوادی در جوامع اسلامی برداشت. از طریق آموزش الکترونیکی می توان افکار و عقاید اسلامی را در بین مردم دیگر کشورها ترویج نمود. این آموزش، با نشر افکار اسلامی و آموزش مبانی آن، زمینه را برای آگاه سازی جهانی، از اهداف عالی دین مبین اسلام مهیا می سازد. با گسترش آموزش الکترونیکی در سطح شهرها و روستاها در کشورهای اسلامی و امکان بهره مندی از انواع آموزش از طریق رایانه، اینترنت و سایر وسایل ارتباطی، مهاجرت های آموزشی به شهرهای بزرگ و حتی کشورهای خارجی به حداقل خود خواهد رسید (امیری و شاه آبادی، ۱۳۹۶). از مزیت های آموزش الکترونیکی فراهم سازی محیط های یادگیری انعطاف پذیر است. در آموزش الکترونیکی، ترکیبی از اطلاعات به آسانی، سریع و ارزان از طریق تار جهان گستر و شبکه رایانه ها در دسترس می باشد (ایکاساری، ۲۰۱۹) در این میان وضعیت آموزشی زنان در کشورهای اسلامی رو به بهبود است اما باید این واقعیت را پذیرفت که هنوز بی عدالتی در مورد بانوان در این کشورها به وفور دیده می شود. آموزش الکترونیکی ورای تعصبات و اعتقادات خرافی و بی پایه و اساس سیر می کند و این امکان را برای تمام افراد جامعه فراهم می آورد که به تحصیل بپردازند. زنان مسلمان با کاربرد ابزارهای آموزش الکترونیکی حتی می توانند بصورت انفرادی در منازل خود به یادگیری بپردازند (صدری و مرادی، ۱۳۹۵). آموزش الکترونیکی در کشورهای اسلامی گام های بلندی، با تعریف پروژه های توسعه دانشگاه مجازی عرب، دانشگاه مجازی سوریه و دانشگاه بین المللی ایران برداشته است. کشورهای اسلامی در ابتدای راه آموزش الکترونیکی، در دستیابی به توسعه پایدار و همه جانبه انسانی، و برون رفت از عقب ماندگی ها، نابرابری ها و تبعیض ها قرار دارند و می توانند این آموزش را به فرصتی طلایی تبدیل نمایند (امیری و شاه آبادی، ۱۳۹۶). حال با وجود مسائل مطرح شده مسئله اساسی این است که موفقیت آموزش الکترونیکی به صورت چشمگیری وابسته به شناخت دقیق موانع کلیدی آن بوده و توجه و رسیدگی از سوی مدیران و طراحان سیستم را می طلبد. چرا که آماده نبودن سازمانها در راه اندازی و به کارگیری آموزش الکترونیکی و موانع موجود در این راه، باعث عدم استفاده

از ظرفیت های آن و بی نتیجه ماندن تلاش ها خواهد شد بنابراین پیشرفت در فناوری اطلاعات و ترکیب آن با تغییرات جامعه، انگاره های جدیدی را در آموزش و یادگیری خلق کرده است، این تغییرات تاثیر فراوانی بر نظام های یادگیری و آموزش دارد و ذینفعان در پارادایم یادگیری و آموزش نیازمند محیط های یادگیری و پشتیبانی شده از طریق طراحی مناسب منابع هستند. آنها نیازمند آموزش مبتنی بر پاسخگویی به تقاضا، در هر زمان و مکان با کیفیت بالا و پشتیبانی خوب هستند و برای ماندن در چنین بازار رقابتی، تامین کنندگان آموزش باید نظام های یادگیری موثر و کارا را توسعه دهند تا نیازهای جامعه ی امروز را برآورده کنند (بویزم^۱ و آل مریوم^۲، ۲۰۱۹). آموزش الکترونیکی به نیازی ضروری در کشورهای اسلامی تبدیل شده است. از دلایل ایجاد این نیاز می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- رشد میانگین سالانه جمعیت و افزایش سرانه آموزش
- تقاضای اجتماعی بالا برای آموزش و محدودیت منابع
- بالا بودن نرخ بی سوادی و کم سوادی
- پایین بودن نرخ برخورداری از آموزش عالی
- آشفته گی، کشمکش، تحریم و جنگ
- عدم توجه به روستاها و تمرکز امکانات در شهرهای بزرگ (آنتونی^۳، ۲۰۰۳)

بنابراین پرداختن به موضوع آموزش در کشورهای اسلامی از آن رو بسیار با اهمیت است که این کشورها ۱/۵ میلیارد نفر جمعیت، یعنی بیش از ۲۰ درصد جمعیت جهان را به خود اختصاص داده اند (یاسوری، ۱۳۹۴). عدم توجه کافی به وضعیت آموزش و سوادآموزی در کشورهای اسلامی می تواند این کشورها را از طرفی به تقویت و تداوم فقر، گرسنگی، خشونت، نابرابری و استثمار سوق دهد و از طرف دیگر از پیشبرد اهداف متعالی اسلامی و دستیابی به توسعه پایدار باز دارد. کشورهای مسلمان پیش از هر چیز باید به توسعه انسانی پایدار دست یابند و برای بهره برداری بهینه از منابع و فرصت ها به بهبود کمی و کیفی ابعاد زندگی شهروندانشان بپردازند، این امر جز در سایه توسعه آموزش بالاخص آموزش الکترونیک در این کشورها امکان پذیر نخواهد بود (جمعه پور، ۱۳۹۱).

دلایلی مانند موارد زیر را بیان کرده اند:

۱. تشخیص ضرورت توجه به توسعه آموزش الکترونیک به عنوان راهکار توسعه در کشورهای اسلامی
۲. بالا بردن تسلط کامل و عمیق درباره موضوع مورد آموزش در هر زمینه
۳. افزایش دانش و آگاهی دانشگاه و بطور کلی همه نهادهای آموزشی درباره آموزش الکترونیک و از بین بردن موانع توسعه دانش در کشورهای اسلامی
۴. فراهم آوردن فرصت هایی برای طراحی الگوهای توسعه آموزش الکترونیک
۵. دانشگاهیان، آموزش و پرورش و بطور کلی کلیه سطوح جامعه در جهت توسعه پایدار در جوامع اسلامی

^۱ Bouyzem

^۲ Al Meriouh

^۳ antoni

بنابراین با توجه به نتایج و نیازهای آموزشی در زمان کنونی در جهان اسلام، هدف پژوهش حاضر، شناسایی و اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونیکی است، که با شناسایی موانع و اولویت بندی آن ها به راهکارهایی برسیم که بتوانیم هر چه بیشتر و بهتر به این شیوه آموزش روی آوریم و از منافع بی شمار آن استفاده کنیم

سوال های تحقیق

موانع موثر بر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی کدامند؟

اولویت بندی موانع موثر بر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی کدام است؟

میزان تاثیر موانع بر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی به چه میزانی است؟

روش تحقیق

در پژوهش حاضر با توجه به هدف آن که از نوع کاربردی است، از روش آمیخته (کیفی-کمی) استفاده شده، که در بخش کیفی از روش تحلیل محتوا استفاده شده و در بخش کمی از روش توصیفی-همبستگی استفاده خواهد شد.

با توجه به اینکه پژوهش از نوع آمیخته است در دو بخش انجام خواهد شد:

بخش کیفی: در این بخش مقالات مرتبط با موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی مورد بررسی قرار می گیرد.

بخش کمی: در این بخش پس از جمع آوری اطلاعات لازم از مصاحبه ها و شناسایی موانع پرسشنامه ای در مقیاس لیکرت تدوین خواهد شد.

جامعه آماری پژوهش نیز دارای دو بخش کمی: کلیه دانشجویان کارشناسی ارشد رشته علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج و دانشگاه پیام نور واحد کرج استفاده شده است زیرا با توجه به اینکه این دو دانشگاه در شهر کرج و استان البرز از نظر جامعه آماری دانشجویان سهم بزرگی را به خود اختصاص داده اند. مجموعاً حدود ۴۰۰۰ نفر، و بخش کیفی: مقالات پژوهشی سال ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۱ می باشد.

بر اساس جامعه، نمونه آماری نیز دو بخش دارد، بخش کیفی: تعداد ۱۸ مقاله پژوهشی که از پایگاه های اطلاعاتی داخلی و خارجی استخراج شده است و بخش کمی: با توجه به اینکه تعداد جامعه آماری حدود ۴۰۰۰ نفر می باشد با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۵۰ نفر به دست می آید.

-روش نمونه گیری برای مقالات: در ابتدا با کلید واژه های "آموزش الکترونیک" "توسعه آموزش الکترونیک" موانع توسعه آموزش الکترونیک" مقالات استخراج شده پس از بررسی چکیده و نتایج مقالات تعداد ۱۸ مقاله مورد پذیرش قرار گرفت این مقالات مربوط به موانع توسعه آموزش الکترونیک در آموزش در کشورهای اسلامی می باشد در بخش کمی نمونه گیری به روش تصادفی ساده خواهد بود.

ابزار پژوهش

با توجه به اینکه پژوهش از نوع آمیخته (کیفی - کمی) است بنابراین ابزار پژوهش نیز در دو بخش می باشد:

۱- بخش کیفی

در این بخش پس از بررسی و جمع آوری مقالات مرتبط با موضوع پژوهش بر اساس جدول شماره (۱) مقالات توسط متخصص آماری با استفاده از نرم افزار atlas ti کد گذاری شده و با استفاده از آن از مقوله ها و ابعاد بدست آمده برای بخش بعدی استفاده خواهد شد.

جدول ۱: جدول مقالات استفاده شده در بخش شناسایی موانع توسعه آموزش الکترونیک در کشورهای اسلامی

ردیف	عنوان	محقق	سال
۱	آموزش الکترونیک (مجازی)؛ فرصت ها و چالش ها	متقدم	۱۳۹۱
۲	آسیب شناسی اجرای برنامه درسی دوره آموزش الکترونیکی در ایران (مطالعه موردی دانشگاه شهید بهشتی تهران)	روشنی بنی سی و همکاران	۱۳۹۵
۳	بررسی موانع توسعه آموزش الکترونیکی از دیدگاه اعضاء هیأت علمی و دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی	درخشان فرد و همکاران	۱۳۹۵
۴	شناسایی و اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونیکی در ایران با تاکید بر نظام آموزش عالی (مطالعه موردی واحدهای شمال غرب دانشگاه آزاد اسلامی استان آذربایجان شرقی)	علمداری و همکاران	۱۳۹۵
۵	توسعه انسانی و فرهنگی در کشورهای اسلامی؛ مطالعه شاخص نرخ سواد و مصرف اینترنت در کشورهای اسلامی	صدری و مرادی	۱۳۹۵
۶	تحلیل موانع توسعه آموزش الکترونیکی در نظام آموزش عالی (مورد مطالعه: دانشگاه دولتی سمنان)	محمودی و مستشیری	۱۳۹۶
۷	موانع آموزش الکترونیکی در مدارس ایران	محمودی و کاشفی	۱۳۹۶
۸	تاثیر توسعه بر نهادها: مورد کشورهای اسلامی عضو گروه D8	امیری و شاه آبادی	۱۳۹۶
۹	شناسایی و سطح بندی عوامل موثر بر کاربرد آموزش الکترونیکی در دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد	اردکانی و همکاران	۱۳۹۷
۱۰	بررسی موانع توسعه آموزش الکترونیکی در دانشکده کشاورزی دانشگاه بوعلی سینا	میرزایی و همکاران	۱۳۹۸
۱۱	چالشها و مشکلات توسعه آموزش و یادگیری الکترونیکی در عصر همه گیری وپروس کووید-۱۹	منتظر و همکاران	۱۳۹۹
۱۲	واکاوی و نگاشت موانع توسعه آموزش الکترونیک در ایران با تاکید بر نظام آموزش عالی	آذر و همکاران	۱۴۰۰
۱۳	علل عقب ماندگی جوامع اسلامی	محمدی و همکاران	۱۴۰۱

2022	Sihoud Al-Mousawi, Abdullah Al-Obaidi	The trend of teachers of the Arabic language towards electronic education in the preparatory stage	۱۴
2022	Shodmonkulov M. T.	THEORETICAL BASIS OF THE CONCEPT OF ELECTRONIC EDUCATION IN THE PROCESS OF DIGITAL EDUCATION	۱۵
۲۰۲۱	ایلهامی وهمکاران	آموزش الکترونیکی در تعلیم و تربیت اسلامی در دوران همه گیری کووید -۱۱۹	۱۶
2019	Ekasari and etal	UNDERSTANDING ISLAMIC EDUCATION MANAGEMENT IN DIGITAL ERA: WHAT EXPERTS SAY	۱۷
2019	ایکاسازی و همکاران	درک مدیریت آموزش و پرورش اسلامی در عصر دیجیتال: کارشناسان چه می گویند	۱۸

با تحلیل مقالات و کدگذاری آنها، گویه های پرسشنامه به دست می آید.

بخش دوم کمی پرسشنامه محقق ساخته در مقیاس ۵ سطحی لیکرت (خیلی زیاد - خیلی کم) می باشد که با توجه به مولفه های بدست آمده از مقالات جمع آوری شده از پایگاه های داده پرسشنامه ای در سه بخش طراحی شده است پرسشنامه ای در سه بخش ۱- سوال باز) شامل با توجه به نگاه صاحب نظران و مجموع اطلاعات جمع آوری شده موانع توسعه آموزش الکترونیک در در کشورهای اسلامی ۵ بعد شامل ۱- موانع فرهنگی، ۲- موانع فنی، ۳- موانع منابع انسانی، ۴- موانع مدیریت و پشتیبانی، ۵- موانع سیاست گذاری اولویت بندی شده است لطفا شما نیز این ۵ بعد را از نگاه خودتان اولویت بندی نمایید. (پاسخ را بصورت عدد پشت سر هم بنویسید مثال: ۱۳۴۲۵) برای اولویت بندی موانع شناسایی شده توسط دانشجویان بخش دوم اطلاعات جمعیت شناختی شامل (سن و جنس و مقطع تحصیلی).

برای بررسی پایایی پرسشنامه لینک پرسشنامه در اختیار ۳۰ نفر از نمونه قرار گرفت پس از جمع آوری داده ها و آماده سازی با استفاده از نرم افزار SPSS برای بررسی پایایی در دو بخش ۱- کفایت پرسشنامه (تحلیل عامل) ضریب بارتلت و کیسیر) برای بررسی کفایت نمونه و بارهای عاملی ابعاد پرسشنامه (و ۲- ضریب پایایی پرسشنامه (ضریب آلفای کرونباخ) مورد بررسی قرار گرفت که نتایج به شرح جدول ۲ می باشد.

جدول ۲: جدول کفایت پرسشنامه موانع توسعه آموزش الکترونیک

عوامل	ضریب kmo	ضریب بارتلت Chisquare	درجه آزادی	سطح اطمینان
موانع توسعه آموزش الکترونیک	۰/۸۴۱	۱۴۲/۷۹۵	۱۰	۰/۰۰۰

جدول ۲: جدول بارهای عامل ماتریس گزارش شده

مولفه ها	بار های عامل ماتریس گزارش شده	ضریب آلفای کرونباخ
موانع فرهنگی	۰/۸۳۴	۰/۷۸۳
موانع فنی	۰/۹۱۸	۰/۷۷۰
موانع منابع انسانی	۰/۹۱۶	۰/۷۷۰
موانع مدیریت و پشتیبانی	۰/۸۴۸	۰/۸۰۶
موانع سیاست گذاری	۰/۹۲۵	۰/۷۷۳

اطلاعات جدول شماره ۳ شاخص آزمون بارتلت را نشان می دهد. براساس نتایج حاصل از آنجا که مقدار کا-ام-او (KMO) به ترتیب برای موانع توسعه آموزش الکترونیکی در کشورهای اسلامی برابر با ۰/۸۴۱ معادل ۸۴ درصد با کای اسکوتر (ضریب خی دو) ۱۴۲/۷۹۵ استخراج شده است و این مقادیر حاصله بزرگتر از کای اسکوتر جدول بحرانی است و همچنین در سطح (P < ۰/۰۵) معنادار است همچنین همه ضرایب بالاتر از ۰/۶ می باشد بنابراین کفایت نمونه مورد تأیید می باشد. همچنین بنا بر شواهد فوق می توان به این نتیجه دست یافت که ماتریس همبستگی شاخص های شناسایی شده به عنوان شاخص های موانع برای توسعه آموزش الکترونیکی برای انجام تحلیل عاملی مناسب است. همچنین بارهای عامل ماتریس گزارش شده در جدول شماره ۴ نیز بالاتر از ۰/۷ بوده که تأیید کننده این مطلب بوده و نشان می دهد پرسشنامه از کفایت لازم برخوردار است. همچنین ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای کل پرسشنامه ۰/۸۱۸ و برای هر مولفه به ترتیب موانع فرهنگی ۰/۷۸۳، موانع فنی ۰/۷۷۰، موانع منابع انسانی ۰/۷۷۰، موانع مدیریت و پشتیبانی ۰/۸۰۶ و موانع سیاست گذاری ۰/۷۷۳ می باشد که با توجه به اینکه همه ارقام از ۰/۷ بالاتر می باشد نشان می دهد که پرسشنامه از پایایی لازم برخوردار است.

بررسی سوالات پژوهش:

۱- موانع موثرتر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی کدامند؟

در بررسی اولیه و کد گذاری مقالات صورت گرفته به شرح جدول زیر انجام شده است

جدول ۵- مولفه های حاصل از کدگذاری و استخراج موانع توسعه الکترونیک در جوامع اسلامی

ردیف	مولفه اصلی	مولفه های فرعی
۱	موانع فرهنگی	فرهنگ فردی آموزش به روش الکترونیک
۲		ضعف در فرهنگ یادگیری گروهی
۳		نحوه ارتباط استاد-دانشجو
۴		فرهنگ اشتراک گذاری دانش
۵		فرهنگ آموزش پذیری در فضای آموزش الکترونیک
۶		فرهنگ شرکت در شبکه های آموزش مجازی
۷		مشارکت اجتماعی
۸		نگرش استاد به آموزش الکترونیک
۹		نگرش دانشجو به آموزش الکترونیک
۱۰		عدالت در توزیع امکانات آموزشی
۱۱		اشتیاق دانشجو و استاد به آموزش الکترونیک

زیر ساخت های سخت افزاری	موانع فنی	۱۲
زیر ساخت های نرم افزاری		۱۳
سرعت دسترسی و پهنای باند		۱۴
عدم تبادل اطلاعات (صوت و تصویر، متن)		۱۵
میزان مصرف انرژی		۱۶
نبود سامانه مدیریت آموزش		۱۷
از کار افتادگی و فرسودگی سخت افزار و نرم افزار ها در فضای دانشگاهی		۱۸
کمبود زیر ساخت های بین سازمانی		۱۹
فقدان شبکه های اطلاعاتی کارآمد		۲۰
عدم استفاده از تکنولوژی های پیشرفته و روز آمد در آموزش الکترونیکی		۲۱
نیروی انسانی کارآمد و ماهر		موانع منابع انسانی
عادت به نظام سنتی آموزش	۲۳	
عدم مهارت یادگیرنده گان در استفاده از ابزارهای آموزشی	۲۴	
عدم مهارت آموزش دهندگان در استفاده از ابزارهای آموزشی	۲۵	
نبود محتوی مناسب آموزش الکترونیکی	۲۶	
مقاومت در برابر تغییر در سیستم آموزشی	۲۷	
عدم مسئولیت پذیری و پاسخگویی دقیق فردی و سازمانی در آموزش	۲۸	
اعتقاد به عدم جذب فارغ التحصیلان در بازار کار	۲۹	
پایین بودن تجربه فردی و گروهی در آموزش الکترونیک در زمان اجرا و خروجی	۳۰	
عدم انضباط اخلاقی و رفتاری دانشجویان به آموزش الکترونیک	۳۱	
عدم تسلط دانشجویان به نرم افزارهای کامپیوتری و زبان انگلیسی	۳۲	
بالا بودن هزینه به روز رسانی محتوی الکترونیکی	۳۳	
عدم انسجام در مدیریت سازمانی	موانع مدیریت و پشتیبانی	
عدم انسجام در مدیریت سازمانی		۳۵
نبود مدیران با تجربه برای مدیریت سامانه آموزش الکترونیکی		۳۶
استاندارد های تدوین شده برای آموزش الکترونیک		۳۷
ساختار سازمانی و چارچوب های مورد نیاز آموزش الکترونیک		۳۸
مدیریت امنیت اطلاعات در آموزش الکترونیک		۳۹
مدیریت بحران در شرایط خاص (کرونا، بلایای طبیعی)		۴۰
فرایند جهانی شدن (همراه شدن با تغییرات جهانی آموزش)	موانع سیاستگذاری	۴۱
ضعف خط مشی و استراتژی های تدوین شده		۴۲
عدم تخصیص بودجه در خصوص توسعه آموزش الکترونیک		۴۳
عدم سرمایه گذاری بخش خصوصی در آموزش		۴۴
عدم مشارکت دولت و سیاست گذاران در فرایند آموزش		۴۵
انحرافات ناشی از اختلاف گروه های سیاسی در خط مشی های آموزشی		۴۶
تضمین قانونی در اجرای سیاست های آموزشی		۴۷
تدوین خط مشی های غیر واقع بینانه و آرمان گرایانه		۴۸
عدم مشارکت مجریان آموزش در تدوین خط مشی ها		۴۹
نظارت مراجع قضایی بر کارکرد سیستم آموزشی (از برنامه ریزی تا اجرا و پیامدها)		۵۰

جدول شماره ۵ نشان می دهد در بررسی صورت گرفته ۵۰ کد و مولفه استخراج شده که در ۵ بعد دسته بندی شده است.

پس از کد گذاری باز نتایج حاصل از شناسایی مولفه ها با تعداد فراوانی کد ها به شرح جدول (۴-۷) گزارش شده است.

جدول ۶: جدول فراوانی و درصد موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی

مولفه شناسایی شده	تعداد فراوانی خارج شده از نرم افزار	درصد محاسبه شده فراوانی
موانع فرهنگی	۸۱	۲۲٪/۱۸
موانع فنی	۱۰۴	۲۹٪/۲
موانع منابع انسانی (یاد دهنده - یادگیرنده)	۶۰	۱۶٪/۱۹
موانع مدیریت و پشتیبانی	۶۵	۱۸٪/۳۰
موانع سیاست گذاری	۴۵	۱۲٪/۶

با توجه به جدول شماره ۶ متخصصان موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی را بصورت ۱- موانع فنی (۲۹/۲ درصد) ۲- موانع فرهنگی (۲۲/۸ درصد) ۳- موانع مدیریت و پشتیبانی (۱۸/۳۰ درصد) ۴- موانع منابع انسانی (۱۶/۹ درصد) و در نهایت موانع سیاست گذاری (۱۲/۶ درصد) اولویت بندی نموده اند.

اولویت بندی موانع موثرتر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی کدام است؟

برای پاسخ به این سؤال در بخش دوم سوالات پرسشنامه، از دانشجویان درباره نظر آنها درباره اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونی کدر جوامع اسلامی سؤال شد که نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل آماری با استفاده از آزمون فریدمن به شرح جدول ۶ می باشد .

جدول ۷: جدول اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی با استفاده از آزمون فریدمن

موانع توسعه آموزش الکترونیک	Mean rank
فرهنگی	۳/۸۰
فنی	۲/۷۰
منابع انسانی	۴/۶۵
مدیریت و پشتیبانی	۱/۰۲
سیاستگذاری	۲/۸۴

Chi-square=۱۰۸۵/۸۳۰ df=4 sig=000/0

با توجه به سطح معناداری پایین تر ۰/۰۵ نتایج خروجی آزمون فریدمن معنا دار بوده . همچنین با توجه به آماره $\chi^2 = 1085/830$ و همچنین در درجه آزادی ۴ رتبه بندی موانع توسعه در جوامع اسلامی به ترتیب موانع انسانی، موانع فرهنگی، موانع فنی، موانع سیاستگذاری و در نهایت موانع مدیریتی می باشد.

۳- میزان تاثیر موانع بر توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی به چه ميزانی است ؟

آزمون آتک گروهی برای بررسی ابعاد موانع آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی

جدول ۸: بررسی میانگین برای بررسی موانع آموزش الکترونیکی در جوامع اسلامی

فاصله اطمینان در سطح ۹۵ در صد اطمینان	سطح اطمینان	آماره	درجه آزادی	انحراف معیار	میانگین محاسبه شده	میانگین بدست آمده	ابعاد	
								حد بالا
		۰/۰۰	۳۲۶/۴۲	۳۷۳	۶/۴۳	۴/۶	۵۱/۴۵	موانع فرهنگی
		۰/۰۰۰	۳۷۰/۹۱	۳۷۳	۶/۰۸	۴/۶۴	۴۲/۴۶	موانع فنی
		۰/۰۰	۴۱۱/۶۶	۳۷۳	۶/۵۹	۴/۶۶	۵۵/۹۴	موانع منابع انسانی
		۰/۰۰۰	۳۰۷/۴۰	۳۷۳	۴/۶۸	۴/۶۷	۳۲/۷۱	موانع مدیریت و پشتیبانی
		۰/۰۰۰	۳۹۹/۹۷	۳۷۳	۵/۷۸	۴/۶۷	۴۶/۷۳	موانع سیاست گذاری
		۰/۰۰۰	۷۱/۴۲۴	۳۷۳	۲۴/۸۹	۴/۶۶	۲۳۳/۲۷	موانع توسعه آموزش الکترونیکی در جوامع اسلامی

نتایج حاصل از بررسی جدول شماره ۸ نشان می دهد که میانگین محاسبه شده در موانع توسعه آموزش الکترونیکی در جوامع اسلامی برابر (۴/۶۶) می باشد که بالاتر از میانگین معیار (۳) می باشد همچنین در بررسی سطح معنا داری نیز با توجه به اینکه کمتر از ۰/۰۵ می باشد بنابراین معنا دار می باشد در ابعاد به ترتیب مانع فرهنگی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۰) و در موانع فنی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۴) و موانع انسانی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۶) و در موانع مدیریت و پشتیبانی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۷) و در موانع سیاست گذاری با میانگین محاسبه شده (۴/۶۷) می باشد و با توجه به اینکه در کلیه ابعاد با انحراف معیار مشخص شده از میانگین معیار (۳) بالاتر می باشد با توجه به اینکه در همه ابعاد p value به طور معنا داری کمتر از ۰/۰۵ بوده بنا براین مولفه های شناسایی شده مبین موانع شناسایی شده توسط دانشجویان می باشد. در بررسی مدل برازش شده نیز میزان آ مورد بررسی قرار گرفته و در همه ابعاد با میزان آ بحرانی سنجیده خواهد شد.

در تحلیل رگرسیون برای بررسی اثرات مستقیم هر یک از مولفه ها به صورت زیر است

جدول ۹: جدول بررسی میزان تاثیر موانع آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی

مدل	ضرایب غیر استاندارد		ضریب استاندارد	سطح اطمینان
	B	خطای استاندارد	ضریب بتا	
ثابت	۱/۲۱	۱/۶۱	-	۰/۱۱۲
موانع فرهنگی	۰/۲۸	۰/۰۴۸	۰/۹۰	۳۹/۹۸
موانع فنی	۰/۱۹	۰/۰۵۳	۰/۸۵	۳۰/۱۵۳
موانع انسانی	۰/۲۰	۰/۰۵۳	۰/۸۴	۲۹/۱۴۴
موانع مدیریت و پشتیبانی	۰/۱۶	۰/۰۷۱	۰/۸۶	۷۳/۳۲
موانع سیاست گذاری	۰/۱۶	۰/۰۵۹	۰/۷۹	۵۶/۲۴

با توجه به جدول شماره ۹ از میان ۵ متغیر که بر مبنای مدل نظری دارای تاثیرات مستقیم بر موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی می باشند ، با توجه به اینکه ($P < 0/05$) تمام ۵ متغیر بر عدم توسعه کشورهای اسلامی تاثیر دارند بدین معنا که موانع فرهنگی ۹۰ درصد، موانع فنی ۸۵ درصد، موانع انسانی ۸۴ درصد، موانع مدیریت و پشتیبانی ۸۶ درصد، موانع سیاست گذاری ۷۹ درصد تاثیر گذار هستند .

بحث و نتیجه گیری

در پاسخ به سوال اول شناسایی و اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونیک در جوامع اسلامی با توجه به یافته های پژوهش در ۵ بعد موانع فنی (زیر ساخت های سخت افزاری، سرعت دسترسی و پهنای باند، عدم تبادل اطلاعات (صوت و تصویر، متن)، میزان مصرف انرژی، نبود سامانه مدیریت آموزش، از کار افتادگی و فرسودگی سخت افزار و نرم افزار ها، کمبود زیر ساخت های بین سازمانی، فقدان شبکه های اطلاعاتی کارآمد، عدم استفاده از تکنولوژی های پیشرفته) - موانع فرهنگی (فرهنگ، ضعف در فرهنگ یادگیری گروهی، نحوه ارتباط استاد - دانشجو، فرهنگ اشتراک گذاری دانش، فرهنگ آموزش پذیری، فرهنگ شرکت در شبکه های آموزش مجازی، مشارکت اجتماعی، نگرش استاد به آموزش الکترونیک، نگرش دانشجو به آموزش الکترونیک، عدالت در توزیع امکانات آموزشی، اشتیاق دانشجو و استاد به آموزش الکترونیک) موانع انسانی (نیروی انسانی کارآمد و ماهر، عادت به نظام سنتی آموزش، عدم مهارت یادگیرندگان، عدم مهارت آموزش دهندگان، نبود محتوی مناسب آموزش الکترونیک، مقاومت در برابر تغییر، عدم مسئولیت پذیری و پاسخگویی دقیق فردی و سازمانی، اعتقاد به عدم جذب فارغ التحصیلان در بازار کار، پایین بودن تجربه فردی و گروهی در آموزش الکترونیک، پایین بودن تجربه فردی و گروهی، عدم انضباط اخلاقی و رفتاری دانشجویان به آموزش الکترونیک، عدم تسلط دانشجویان به نرم افزارهای کامپیوتری و زبان انگلیسی، بالا بودن هزینه به روز رسانی) موانع مدیریت و پشتیبانی (عدم انسجام در مدیریت سازمانی، نبود مدیران با تجربه برای مدیریت سامانه آموزش الکترونیک، استاندارد های تدوین شده برای آموزش الکترونیک، ساختار سازمانی و چارچوب های مورد نیاز آموزش الکترونیک، مدیریت امنیت اطلاعات در آموزش الکترونیک، مدیریت بحران در شرایط خاص (کرونا، بلایای طبیعی))، موانع سیاستگذاری (فرایند جهانی شدن، ضعف خط مشی و استراتژی های تدوین شده، عدم تخصیص بودجه، عدم سرمایه

گذاری بخش خصوصی در آموزش، عدم مشارکت دولت و سیاست گذاران در فرایند آموزش، انحرافات ناشی از اختلاف گروه های سیاسی در خط مشی های آموزشی، تضمین قانونی در اجرای سیاست های آموزشی، تدوین خط مشی های غیر واقع بینانه و آرمان گرایانه، عدم مشارکت مجریان آموزش در تدوین خط مشی ها، نظارت مراجع قضایی بر کارکرد سیستم آموزشی (از برنامه ریزی تا اجرا و پیامدها) شناسایی شد و پس از بررسی متخصصان آن را بصورت موانع فنی (۲۹ درصد) موانع فرهنگی (۲۲ درصد) موانع مدیریتی و پشتیبانی (۱۸ درصد) موانع منابع انسانی (یاددهنده - یادگیرنده) (۱۶ درصد) و در نهایت موانع سیاست گذاری (۱۲ درصد) اولویت بندی نموده اند که با توجه به پژوهش های انجام شده با پژوهش های میرزایی و همکاران (۱۳۹۸) عرب پشت کوهی و رجب زاده (۱۳۹۸) و محمودی و مستشیری (۱۳۹۶) و آل احمد و قاسم محمد (۲۰۲۰)، ایکاسازی (۲۰۱۹) همسو می باشد لازم به ذکر است پژوهش های فراوانی این موانع را تایید نموده اند اما در اینجا با توجه به تاکید سوال بر اولویت بندی از نگاه متخصصان به پژوهش هایی اشاره شده است که صرفاً متخصصان آنرا بررسی و اولویت بندی نموده اند .

سوال دوم پژوهش از نگاه دانشجویان موانع شناسایی شده، در آزمون فریدمن بصورت موانع منابع انسانی ، موانع فرهنگی ، موانع سیاستگذاری موانع فنی و موانع مدیریتی و پشتیبانی رتبه بندی شده و در میانگین های بدست آمده موانع فرهنگی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۰) و در موانع فنی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۴) و موانع انسانی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۶) و در موانع مدیریتی و پشتیبانی با میانگین محاسبه شده (۴/۶۷) و در موانع سیاست گذاری با میانگین محاسبه شده (۴/۶۷) می باشد. در بررسی میزان تاثیر و آهای بدست آمده نشان می دهد که این موانع در سطح معنا داری ۹۵ درصد مورد تایید می باشند، اما در اولویت بندی های صورت گرفته از نگاه دانشجویان موانع منابع انسانی در اولویت بالاتری قرار دارند و پس از آن موانع فرهنگی، سیاست گذاری فنی و مدیریتی و پشتیبانی به ترتیب اولویت بندی می باشند این نشان می دهد از نگاه دانشجویان مسائلی مانند یاددهنده و یادگیرنده و خط مشی های سیاسی و زیر ساخت های سیاسی و گروه بندی از اهمیت ویژه برخوردارند و با پژوهش های عرب پشت کوهی (۱۳۹۸)، ضابط پور کردی (۱۳۹۸)، ترک زاده (۱۳۹۸)، تازی و همکاران (۱۳۹۶)، روشنی علی بنه سی (۱۳۹۵)، علمداری و همکاران (۱۳۹۵) و ایکاسازی (۲۰۱۹) همسو بوده و با پژوهش های تازی (۱۳۹۸) و محمودی و مستشیری (۱۳۹۶) و صالح وحسین (۲۰۲۰) به لحاظ اولویت بندی موانع توسعه آموزش الکترونیک در دانشگاه ناهمسو می باشد .

سوال سوم: بررسی میزان تاثیر موانع بوده که این میزان در بعد موانع فرهنگی ۹۰ درصد، موانع فنی ۸۵ درصد، موانع انسانی ۸۴ درصد موانع مدیریتی ۸۶ درصد و در نهایت موانع سیاست گذاری ۷۹ درصد بوده است که نتایج بدست آمده با پژوهش های مرزی علمداری و همکاران (۱۴۰۰)، منتظر و همکاران (۱۳۹۹) نووالیک و همکاران (۲۰۲۲) سورولوو و همکاران (۲۰۲۱) آل سعود و همکاران (۲۰۲۱) ایلهمی (۲۰۲۱) آل قاسم، ل احمد (۲۰۲۰) گوپتا و جونز (۲۰۲۰) همسو می باشد.

استفاده ی مؤثر از فناوری های اطلاعات و ارتباطات در فرایند آموزش و کار در محیط های آموزش الکترونیکی مستلزم آن است که فراگیران نقش های جدیدی را در فرایند یادگیری بپذیرند. از جمله این نقش ها تبدیل فراگیران به جستجوگرانی است که به داوری و ارزیابی اطلاعات پرداخته و صحت آن را قضاوت نماید. در چنین شرایطی نقش آموزش دهندگان نیز از انتقال دانش و معلومات به تسهیل گر فرایند یادگیری تغییر می یابد. بنابراین آموزش الکترونیکی مستلزم داشتن برنامه ها، سیاست ها، استراتژی ها، اهداف، روش ها و کلاً الگوهای جدید تجهیزات و فرهنگ و منابع انسانی است که این امر را امکان پذیر می سازد و این کار را از طریق غنی سازی محیط آموزشی با استفاده از فن آوری های مختلف و با قابلیت های انعطاف پذیری، شخصی سازی و تسهیل دسترسی ، سعی در اثر بخش و کارا نمودن آموزش دارد. در بهره گیری از این قابلیت ها، آمادگی منابع انسانی از بعد مهارت های استفاده از فن آوریهای آموزش و موانعی که منابع انسانی در بهره گیری از این ابزارها با آن مواجه اند، موضوعی اساسی در کیفیت نظام آموزش الکترونیکی است. علیرغم

گسترش سریع آموزش الکترونیکی در کشور، موانع بسیاری اثربخشی آن را متأثر ساخته است که شناسایی این موانع قبل از طراحی امری ضروری است. در پژوهش حاضر این موانع، موانع فرهنگی، موانع فنی، موانع منابع انسانی، موانع مدیریت و پشتیبانی و موانع سیاستگذاری شناسایی شده است و از طرف دانشجویان و متخصصان اولویت بندی شده است این موانع بصورت جزئی تر می تواند شامل نوسان شدید سرعت اینترنت، پایین بودن سرعت اینترنت، فیلترینگ شدید اینترنت، قطع و وصل شدن اینترنت، پایین بودن پهنای واقعی باند، هزینه بالای استفاده از اینترنت در منزل، نبود زیرساخت های مخابراتی مناسب، عدم آشنایی و دانش کافی در زمینه همه جنبه- های اینترنت، قدیمی بودن و ناکارآمدی سیستم ها و تجهیزات رایانه ای دانشکده، محدودیت حجم دانهود منابع و اطلاعات علمی و عدم وجود امنیت کافی در خطوط اینترنت، عدم آگاهی کافی یادگیرندگان و یاددهندگان از روش های آموزش الکترونیکی، نبود خط مشی های قوی آموزشی در سایه حمایت ذینفعان و گروه های سیاسی و دولت از آموزش الکترونیکی، عدم حمایت مالی از دستاوردها و ابزارهای آموزشی نوین الکترونیکی، عدم توسعه دانش و فرهنگ غنی در استفاده از آموزش الکترونیکی می باشد نکته مهم در اینجا این است که علی رغم اینکه ما بیشمار مشکل را متوجه بحث زیر ساخت ها و عواملی مثل پهنای باند و ساختار سخت و نرم افزاری و یا مشکلات عدم آموزش می دانیم با توجه به اینکه این موضوعات بسیار مهم است اما نباید نگاه نکته سنج ما را از عوامل مهم دیگری، مشکلات فرهنگی که بر سر راه توسعه آموزش الکترونیک مثل فرد گرایی مشکلات بسیار قوی در فرهنگ کار تیمی و مشارکت اجتماعی تمایل به یادگیری گروهی را از نظر دور داشت. در دوران کنونی و شیوع بیماری کرونا، نظام های آموزشی مختلف با استفاده از رویه ها و ابزارهای نوآورانه تلاش کرده اند تا خدمات آموزشی مناسب را برای دانشجویان فراهم کرده و از آن ها حمایت کنند. آموزش الکترونیک به عنوان فن آوری های جدید اطلاعات توانایی فوق العاده ای برای تغییر و یا باز شکل دهی فعالیت های تدریس و یادگیری در تمام مؤسسه های آموزش عالی دارند و امکاناتی را برای طراحی محیط های نوین علمی فراهم می نمایند که پیش از آن امکان پذیر نبوده است. به همین دلیل، بسیاری از دانشگاه های ایران مایل به راه اندازی دوره های الکترونیکی با بهره گیری از قابلیت های فن آوری اطلاعات در قالب یادگیری الکترونیکی یا یادگیری برخط هستند. این در حالی است که بررسی پژوهش های مختلف نشان می دهد که توسعه ی یادگیری الکترونیکی در نظام های آموزشی با مسائل و مشکلات فراوانی روبه رو است که نا آشنایی سیاست گذاران و برنامه ریزان آموزشی با آن ها، می تواند هزینه های زیادی را بر مؤسسات آموزشی تحمیل نماید. اما ایجاد تغییرات در نظام آموزشی مستلزم سرمایه گذاری قابل توجه در حوزه های مالی، نیروی انسانی، فناوری و زیرساخت های آموزشی است و در شرایط بحران کنونی این امر امکان پذیر نخواهد بود مگر با مشارکت همه جانبه دولت و بخش خصوصی.

لذا توصیه می شود:

۱- در نهایت می توان گفت که دولت های کشورهای اسلامی و دانشگاه ها نمی توانند بدون اتخاذ یک رویکرد کل نگر و منسجم، بر موانع توسعه ی یادگیری الکترونیکی غلبه نمایند و خط مشی آنها برای جهت دهی و تهیه ی منابع لازم، به منظور تسهیل فرآیند طولانی توسعه ی یادگیری الکترونیکی باید مشخص گردد.

۲- با توجه به اینکه تجهیزات و امکانات فنی از مهمترین بخش های توسعه آموزش الکترونیکی است و نقص در آن به منزله عدم امکان ارائه آموزش است پیشنهاد می شود بخش های مالی در دانشگاه ها باید بودجه مشخص برای به روز رسانی و تعمیر و تجهیز زیر ساخت ها در نظر گیرند.

۳- با توجه به اینکه منابع انسانی مانع بسیار مهم در توسعه آموزش الکترونیک در جوامع انسانی می باشد پیشنهاد می شود به منظور توسعه آموزش الکترونیکی در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی کشور های اسلامی سرمایه گذاری در

بخش آموزش نیروی انسانی و تربیت نیروی انسانی ماهر، صورت پذیرد، و با توجه به اینکه برنامه ریزی های در سطح کلان در واجد تخصیص بودجه های کلان می باشد همانطور که در تعدادی از کشورها (امارات متحده عربی و ...) دیده می شود می تواند نتایج بسیار اثر بخشی داشته باشد.

۴- از مشکلات بسیار مهم در توسعه آموزش الکترونیک در کشورهای اسلامی، نبود برنامه درسی مدون و یکپارچه در زمینه آموزش الکترونیک است به طوریکه حتی دانشگاههای مجازی و الکترونیک نیز از برنامه درسی نظام حضوری استفاده می کنند. با ایجاد کارگروه هایی در بخش علوم تربیتی دانشگاه های برتر و موثر در کشورهای اسلامی می توان در قالب جشنواره ها و کنفرانس ها به تدوین برنامه درسی ملی و بین المللی پرداخته و از درهم آمیختن همه نتایج بهترین و مناسب ترین برنامه را تدوین نمود.

۵- حمایت از شرکت های دانش بنیان تولید کننده سخت افزار و نرم افزار های (محتوی الکترونیکی) ویژه آموزش الکترونیک در قالب اعطای وام های مناسب، تضمین بکارگیری نرم افزارهای تولید شده در بخش آموزش بعد از بررسی اعتبار آنها، به منظور ارتقاء کیفیت فنی ابزار و محتوی آموزشی در جهت توسعه آموزش الکترونیک را در کشورهای اسلامی و در کشور خودمان داشته باشیم.

۶- مهارت و سواد فنی کاربران در خصوص آشنایی با زبان انگلیسی و تسلط به نرم افزارها، سخت افزار و شبکه، از ضرورت های توسعه آموزش الکترونیک است. پیش از برنامه ریزی برای توسعه آموزش های الکترونیکی، آشنایی و تسلط فراگیران و نیروی انسانی شاغل در دانشگاه ها به مهارت های رایانه ای و شرکت در پاره ای از کارگاه های آموزشی اجتناب ناپذیر خواهد بود، بنابراین با برنامه ریزی برای دوره های آموزش و تشکیل کارگاه های آموزشی به افزایش توان علمی و مهارت کاربران اهتمام ورزیم.

منابع

- امیری، بهزاد؛ شاه آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۶) تاثیر توسعه بر نهادها: مورد کشورهای اسلامی عضو گروه D8.
- آذر، عادل؛ پورنصیر رودینه، مریم؛ حسن پورزرکامی، محمدسعید (۱۴۰۰) واکاوی و نگاشت موانع توسعه آموزش الکترونیک در ایران با تاکید بر نظام آموزش عالی، مدیریت :: نشریه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری :: تابستان ۱۴۰۰ - شماره ۶۸) جلد هفتم (صفحات: از ۱۱۲ تا ۱۳۰).
- جمعه پور، محمود (۱۳۹۱) دستیابی به توسعه پایدار انسانی بر محور گردشگری، مجموعه مقالات سمینار جغرافیا بستری برای گفتگوی تمدن ها، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد و مرکز بین المللی گفتگوی تمدن ها، ص ۹۳.
- متقدم، عقیل (۱۳۹۱) آموزش الکترونیک (مجازی)؛ فرصت ها و چالش ها.
- مجیدی، اکبر (۱۳۸۸) آموزش الکترونیکی: تاریخچه، ویژگی ها، زیرساخت ها و موانع.
- محمودی، مهدی؛ کاشفی، زهرا (۱۳۹۶) موانع آموزش الکترونیکی در مدارس ایران.
- محمودی، مهدی؛ مستشیری، سیده الناز (۱۳۹۶). تحلیل موانع توسعه آموزش الکترونیکی در نظام آموزش عالی (مورد مطالعه: دانشگاه دولتی سمنان). نامه آموزش عالی، دوره جدید، سال دهم (شماره ۳۷)، ۱۱۱-۱۲۹.

منتظر، غلامعلی؛ سنجابی، طاهره؛ قاسمی، مهسا (۱۳۹۹) چالش ها و مشکلات توسعه آموزش و یادگیری الکترونیکی در عصر همه گیری ویروس کووید-۱۹، نشریه مدیریت دولتی، پاییز ۱۳۹۹، شماره ۷، از ص ۸-۱۵.

یزدیان، امیر (۱۳۹۰) سواد رسانه انتقادی: بررسی موردی سطح سواد رسانه ای دانشجویان کارشناسی ارشد تحقیق در ارتباطات دانشکده صدا و سیما ج.ا.، پایان نامه کارشناسی ارشد علم ارتباطات اجتماعی-دانشکده صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

یاسوری، مجید (۱۳۹۴) توسعه انسانی در کشورهای اسلامی، ماهنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۲۰-۲۱۹، صص ۲۰۳-۲۰۵.

سازمان کنفرانس اسلامی (۱۳۷۳). مباحث کشورها و سازمان های بین المللی، تهران: دفتر مطالعات امور خارجه.

Antoni, S. (2003). *The Virtual University*. UNESCO Publications, New York.

Arab Advisors Group. (2002). *Internet users in the Arab world*, Available to: [www. Arab Advisors Group.com](http://www.ArabAdvisorsGroup.com).

Liu, O.Soon L,kim,su (2009). *Outcomes Assessment in Higher Education: Challenges and Future Research in the Context of Voluntary System of Accountability. Educational Measurement: Issues and Practice Fall, 3 (7) 3, 2-9.*

Silvia Ekasari , Sardjana Orba Manullang , Abdul Wahab Syakhrani , Husna Amin4(2019) Understanding Islamic Education Management Indigital Era: What Experts Say.

Bouyzem Meriem & Al Meriouh Youssef:(2019) , Exploratory analysis of factors influencing e-learning adoption by higher education teachers Case study: Abdelmalek Essaâdi University- Morocco.

Kahf, Monzer.(2002). *Sustainable Development in The Muslim Countries*, Available to: <http://monzer.kahf.com/papers.html>.

Abstract

The purpose of this research is to identify and prioritize the obstacles to the development of electronic education in Islamic societies (the study of students of Islamic Azad University and Payam Noor of Alborz province), which is a mixed research method (qualitative-quantitative). The qualitative part is content analysis and the quantitative part is descriptive. - It is correlation. The statistical population in the qualitative section is the articles published in scientific research journals on the topic of barriers to the development of e-learning, which were selected after examining the number of 18 articles. And in the quantitative part, the students of the master's degree in educational sciences of Islamic Azad University and Payam Noor University of Alborz province, whose number was calculated using Cochran's formula to be 350. After reviewing the articles using Atlas ti software, the obstacles to the development of Islamic society were identified. Using the identified obstacles, a questionnaire was developed in 5 dimensions and 50 items. Its reliability was 0.841 using Cronbach's alpha test, and the kmo coefficient was 0.818 in Bartlett's test. Being from 0.8 is approved. The results showed that the barriers to the development of e-learning in Islamic countries, in order of priority from the students' point of view, are human barriers, cultural barriers, policy-making barriers, technical barriers, and managerial barriers. Also, by examining the impact of each of these barriers, I found that cultural barriers are 90%. 85% of technical obstacles, 84% of human obstacles, 86% of managerial obstacles, and 79% of policy obstacles affect the development of electronic education in Islamic societies.

Keywords: development of education, development of electronic education, Islamic communities.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی